

КУЛЬТУРОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА «ЛОГІКА» НЕСВІДОМОГО КОНФЛІКТУ З. ФРЕЙДА

Проаналізовано основні постулати «логіки» несвідомого конфлікту З. Фрейда. При цьому головна увага приділяється висвітленню питання впливу вчення психоаналізу на культуротворчу діяльність та побудову поведінки людини.

Ключові слова: несвідомий конфлікт, культуротворча діяльність, теорія сексуальності, «інстинкт життя», «інстинкт смерті», «принцип задоволення».

Проанализированы основные постулаты «логики» бессознательного конфликта З. Фрейда. При этом основное внимание уделяется освещению вопроса влияния учения психоанализа на культуротворческую деятельность и построение поведения человека.

Ключевые слова: бессознательный конфликт, культуротворческая деятельность, теория сексуальности, «инстинкт жизни», «инстинкт смерти», «принцип удовлетворения».

The main postulates of S. Freud's of unconscious conflict are analyzed. The attention is paid to the influence of psychoanalysis doctrine on cultural and creative and behavior construction of individuals.

Key words: unconscious conflict, cultural and creative activity, theory of sexuality, «life instinct», «principle of satisfaction».

Часто людина не усвідомлює смисл та значення мотиву своєї поведінки, своєї культуротворчої діяльності. І якщо при цьому попросити її пояснити свою поведінку, то вона часто називає такі причини, які не відбивають істинних намірів. Багато вчинків людини в її культуротворчій діяльності, якщо вона пізніше замислюється над ними, виявляються загадковими не лише для оточуючих, а й для неї самої. Тому не дивно, що мотиваційна діяльність індивіда, особливо в галузі мистецтва, науки, рушійні сили, які стоять за його вчинками, причини, що спонукають його чинити саме так, а не інакше, завжди привертали увагу тих, хто прагнув осягнути суть людської природи. З. Фрейд також цікавився прихованими мотивами поведінки людини. Аналіз поведінки став для нього одним із найважливіших аспектів осмислення динаміки психічної діяльності та «логіки» несвідомих конфліктів, які відбуваються в глибинах особистості [16; 18; 19].

На противагу теоретикам, які причини певної людської поведінки, особливо в її культуротворчій та мистецькій діяльності, намагалися відшукати в зовнішньому середовищі, основоположник психоаналізу звернувся до внутрішніх стимулів, під дією котрих, на його думку, активізуються всі психічні процеси, які

зумовлюють мотиваційну структуру поведінки людини. Найприйнятнішим у цьому сенсі для З. Фрейда було поняття несвідомого потягу, який він, як умовне припущення, і вважав основою мотивації поведінки людини. Поняття несвідомого потягу стало в його теорії тим реально значущим концептом, за допомогою якого пояснювалася еволюція всього живого — від примітивного організму до високорозвиненої психічної організації людини.

З. Фрейд не перший розглядав потяг як основну рушійну силу поведінки людини в її побутовій та культуротворчій діяльності. Починаючи з давньогрецької філософії й до ХХ ст. робилися різноманітні спроби обґрунтування аналогічного погляду на суть поведінки людини. Арістотель одним із перших спробував розглянути потяг як основу діяльності людської душі [2]. Однак, зіставивши значення потягів, прагнень та розуму в душі людини, він дійшов висновку, що головним рушієм людської душі є не розум, не потяг, а така особливість душі, яка називається прагненням. До осмислення ролі потягів не раз зверталися такі мислителі, як Декарт, Локк, Спіноза, Кант, Гегель [4; 6; 7; 15].

Найближчою до фрейдівського підходу була позиція Спінози. Відповідно до його поглядів, потяг є не що інше, як «сама суть людини»: природа людини така, що саме завдяки потягу відбувається збереження її як виду. У трактуванні потягу (за Спінозою) містяться всі елементи, які пізніше поклав в основу психоаналітичної концепції З. Фрейд: уявлення про потяг як рушійну силу поведінки людини; ідея про те, що серцевиною потягів є такі прагнення, які спрямовані передусім на збереження людського виду. Таких висновків З. Фрейд дійшов на основі вивчення симптомів неврастенії. Але можливо, що й відповідні філософські ідеї та теорії, зокрема ідеї Спінози, певним чином вплинули на З. Фрейда.

При цьому проблему потягів, яка була об'єктом міркувань багатьох мислителів минулого, З. Фрейд не просто поставив у центр своїх психоаналітичних концепцій. Крізь призму несвідомих потягів він спробував розглянути як поведінку окремої особистості, так і всю історію й культуру еволюції людської спільноти. Це було, на наш погляд, дещо неправомірною екстраполяцією поодиноких висновків на загальніші закономірності історико-культурного процесу. Висунувши гіпотезу про несвідомі потяги, як основу мотиваційної поведінки людини, З. Фрейд мав на меті виявити так звані «первісні потяги», які є ядром несвідомого. Він багато років присвятив дослідженню цієї проблематики, постійно коригуючи розуміння природи «первісних потягів». Проблема «первісних потягів» виявилася каменем спотикання всього психоаналізу, і саме в цьому пункті відбулося серйозне розходження між З. Фрейдом і такими прибічниками фрейдизму, як К. Юнг, А. Адлер, В. Рейх, К. Хорні, Е. Фромм. Основою «первісних потягів», рушійної сили

несвідомого, З. Фрейд вважав сексуальні потяги. З позиції описання сексуальних переживань З. Фрейд намагався проаналізувати всю творчість таких великих майстрів, як Леонардо да Вінчі, Шекспір, Гете, Достоевський [1; 3; 5; 8; 10; 11; 12]. Уся історія психоаналізу в цьому контексті слугує наочною ілюстрацією дискусійності первісних теоретичних припущень його основоположника. Так, З. Фрейд помилково вважав, що сексуальні потяги, які є не тільки причиною виникнення невротичних захворювань, але й могутнім стимулом творчої діяльності психічно нормальної людини та культурних досягнень людства в цілому.

З. Фрейд був упевненим, що симптоми невротичних захворювань слід шукати в залишках та символах спогадів про сексуальні переживання, які начебто мають місце в дитячому віці кожної людини. Ці забуті переживання дитинства не зникають (за З. Фрейдом) автоматично, а залишають відчутні сліди в душі людини; і лише розкриттям та переведенням у свідомість цих залишків спогадів можна позбавитися хворобливих симптомів. Звідси — особлива психоаналітична процедура лікування невротиків, яка визначається З. Фрейдом як своєрідне продовження виховання та спрямована на усунення решток дитинства.

Учення про сексуальну етимологію неврозів згодом переросло в З. Фрейда в більш загальнішу теорію, згідно з якою сексуальні потяги беруть безпосередню участь у творчості вищих культурних, художніх, етичних, естетичних і соціальних цінностей людського духу.

Сам же З. Фрейд на підтвердження своєї гіпотези звернувся до міфологічних сюжетів, художніх і літературних пам'яток історії, зокрема до давньогрецького міфу про царя Едипа. Міф розповідає про трагічну долю Едипа, який убив царя Фів, не знаючи, що він — його батько, і, ставши царем, одружився зі своєю матір'ю. Коли він дізнався про істину, то, усвідомлюючи тяжку провину, Едип осліпив себе. У цьому міфологічному сюжеті З. Фрейд убачає не лише докази того, що сексуальні потяги є основою культуротворчої діяльності людини, але й — підтвердженням ідеї про існування тих сексуальних комплексів, які начебто з дитинства закладені в людині. Так виник відомий постулат З. Фрейда про споконвічно існуючий «Едипів комплекс», відповідно до якого хлопчик постійно відчуває потяг до матері і бачить у батькові свого суперника.

Під кутом зору інфантильних сексуальних потягів, кровозмісних бажань Фрейд і розглядає такі феномени, як здатність до образного мислення, фантазії, як творчу діяльність митців і навіть поведінку людей у суспільстві. Зрозуміло, фрейдівська інтерпретація сексуальних потягів, їх абсолютизація суперечила з існуючим суворо науковим підходом до проблеми. Про суперечливість

доводів З. Фрейда свідчить уже сам факт звернення до міфологічної аналогії. У міркуваннях філософів, які задовго до З. Фрейда замислювалися над тим, яку роль відіграють потяги в людській культуротворчій та побутовій життєдіяльності, чітко визначилися дві тенденції: дехто говорив про сексуальні потяги як руйнівне начало людини, зводячи до них усю людську любов; інші широким трактуванням поняття любов, приймаючи любовні потяги за першооснову всього. До перших можна віднести Шопенгауера, до других — давньогрецьких мислителів, зокрема Платона, а також Л. Фейєрбаха, для котрого любов була єдністю мислення й буття. Теоретична позиція Фрейда щодо цього не була однозначною. Спочатку як «первісні» він розглядав лише сексуальні потяги. Потім почав розрізняти дві групи «первісних потягів»: сексуальні та потяги «Я» (або самозбереження). Пізніше, коли фрейдівське розуміння сексуальних потягів набуло ширшого трактування, близьке до платонівського поняття Еросу, вміщуючи всю сферу любові (любов батьків, дружбу, загальнолюдську любов тощо), З. Фрейд починає вкладати ширший зміст і в поняття «первісні потяги». Він дійшов висновку, що «первісні потяги» постають полярною парою творчої любові та деструктивності. В наслідок цього він висуває гіпотезу про те, що діяльність людини зумовлена наявністю як біологічних, так і соціальних потягів, де головну роль відіграють «інстинкт життя» (Ерос) та «інстинкт смерті» (Танатос).

У праці «Три нариси по теорії сексуальності» З. Фрейд пише, що енергія сексуальних потягів, оскільки вона сильна, знаходить «вихід та застосування в інших сферах». Відбувається «значне підвищення психічної працездатності» [13; 20], що впливає на всі види діяльності людей, розвиває в них теоретичні засади. Ця ідея формулюється в багатьох працях З. Фрейда.

У подальшому З. Фрейд розширив сферу дослідження психобіологічних інстинктів. Разом з інстинктами життя, самозбереження та статевими інстинктами він виділяє інстинкти руйнування, агресії та смерті. Боротьба цих інстинктів виявляється, за З. Фрейдом, у поведінці людини та її діяльності — культурній, виробничій, політичній, творчій та деструктивно-руйнівній. У результаті боротьба інстинктів життя та смерті, Ероса і Танатоса, зумовлює шлях розвитку людини, суспільства та його культури.

Припущення щодо існування в людині такого інстинкту, який він назвав «потягом до смерті», З. Фрейд виводить із еволюції всього живого, яке, досягнувши органічного буття, внаслідок внутрішніх причин з часом помирає і повертається до неорганічного стану. Усі інші потяги, зокрема й потяг до збереження життя, розглядаються основоположником психоаналізу як такі, що забезпечують живому організму власний шлях до смерті: ці «сторожі

життя», за З. Фрейдом, були спочатку слугами смерті, оскільки «метою всякого життя є смерть» [13; 17].

Припущення Фрейда щодо існування «потягу до смерті» належало до тих його гіпотез, на яких ґрунтувалося психоаналітичне вчення, яке остаточно сформувалося у 20-ті рр. Але саме воно є найскладнішим, найдискусійнішим і найсуперечливішим у творчому спадку основоположника психоаналізу, в якому, незважаючи на його задум створити суто наукову психоаналітичну теорію, не тільки не дотриманню принципів наукової об'єктивності, але й виразно помітні елементи суб'єктивної упередженості. Що стосується постулату про «інстинкт смерті», він викликав різку критику зі сторони представників різних наукових шкіл [4; 21].

Однак слід зауважити, що, розглядаючи розвиток окремого індивіда, культури й цивілізації загалом як арену боротьби між Еросом і Танатосом, З. Фрейд неодноразово підкреслював, що подібне розуміння є гіпотезою, яку висунуто для того, щоб якимось чином пояснити загадку життя. І як будь-яка гіпотеза, воно може бути спростовано новими відкриттями науки. Біологія в цьому сенсі здавалася Фрейду цариною необмежених можливостей: складно передбачити, які дивовижні відкриття вона зробить та які відповіді на поставлені психоаналізом питання вона дасть через декілька десятиріч, можливо, навіть такі, що «вся наша вмiла піраміда гіпотез розпадеться» [16].

Здавалося б, таке твердження Фрейда свідчить про те, що він готовий відмовитися від тих теоретичних припущень, які не вкладалися в наявні наукові системи. Однак насправді він не зміг цього зробити. Усі його корективи мали нетиповий характер, замикалися на різному розумінні природи «первісних потягів» і не стосувалися того припущення, відповідно до якого несвідомі потяги становлять приховану суть культуротворчої та побутової діяльності людини, тобто не торкалися основ психоаналітичного вчення. З усіма корективами несвідомий потяг залишався для Фрейда тим наріжним каменем, який лежав у фундаменті психоаналізу.

Але саме цей постулат є сам по собі дискусійним. І справа не в тому, що несвідомі потяги як такі не існують або не впливають на людину. Їх існування та значення для культуротворчої життєдіяльності людини беззаперечно. Згідно з матеріалістичним розумінням, визначальним моментом в історії є, як зауважував Ф. Енгельс, вироблення та репродукція власне життя, тобто «вироблення самої людини, продовження роду» [9]. Однак несвідомі потяги, які беруть участь у цьому процесі, складають лише одну його сторону, причому не головну. Тому помилково переоцінювати їхнє значення в житті окремої особистості й, особливо, в історичному, культурному розвитку людства, як це відбувається в психоаналітичному вченні Фрейда.

За замислом Фрейда, розкриття природи несвідомих потягів мало сприяти розумінню динаміки та способу функціонування всіх психічних явищ. Відповідно до його припущень, людська психіка функціонує за своїми власними законами: її діяльність автоматично регулюється «принципом задоволення», який спрямовує несвідомі потяги на одержання максимального задоволення. Те, що не приносить задоволення, відкидається психічним апаратом, який начебто блокує інші виходи психічних актів, орієнтуючи їх лише в тому напрямі, де можливе досягнення задоволення.

Можна припустити, що, висунувши «принцип задоволення», Фрейд повністю прийняв ту філософську традицію, в межах якої склалося гедоністичне розуміння людини. Однак це не так. Гедонізм минулого ґрунтувався на раціоналістичних уявленнях, згідно з якими прагнення людини до задоволень та досягнення їх супроводжується не розгулом несвідомих пристрастей, а діяльністю розуму. Дія «принципу задоволення» відбувається на рівні несвідомих потягів людини. Це первісно задана, внутрішньо притаманна кожній людській істоті програма функціонування несвідомих психічних процесів, яка не лише не поширюється на свідому діяльність людини, а й часто суперечить їй, зовсім не вписуючись у настанови свідомості.

Але функціонування психіки людини за принципом одержання максимальних задоволень має, за Фрейдом, і зворотну сторону. По-перше, задоволення відбувається лише в самій психіці, без виходу за її межі; по-друге, воно супроводжується непередбачуваними стражданнями, оскільки, як зазначав ще Епікур, людина має потребу в задоволенні лише в тому разі, коли страждає від його відсутності, а в іншому разі задоволення не потребує. Так Фрейд дійшов до думки, що в психіці людини разом із «принципом задоволення» формується таке самоорганізуюче начало, функціональна діяльність якого пристосовується не лише до потреб людини, а й до умов та викликів зовнішньої реальності. Цей новий принцип — «принцип реальності» — є певною протидіючою силою «принципу задоволення», яка вносить відповідні корективи в перебіг психічних процесів.

«Принцип реальності» Фрейда передбачав, що для людини є важливим не те, що приємне та приносить задоволення, а те, що дійсно реальне, навіть якщо воно і неприємне. Як людина, що прагне задоволення, керується бажанням одержати задоволення та уникнути незадоволення, так і та людина, яка дотримує «принципу реальності», орієнтується на пошук користі та шляхів, які б захистили її від шкоди. Певна річ, Фрейд не поділяв думки, що психоаналітичний «принцип реальності» усуває будь-яку можливість одержання людиною задоволення. Ні, цей принцип не відкидає кінцевої мети — одержання задоволення, він лише відсуває

можливість безпосереднього задоволення: миттєве — отже, непо-вне — усувається для того, щоб забезпечити людині надійніше, хоча і відстрочене, задоволення. Таким чином, «принцип реальності» Фрейда є модифікацією «принципу задоволення», програмна дія якого зберігає свою значимість для функціональної культуротворчої та побутової діяльності людини.

Зважаючи на описане вище співвідношення між «принципом реальності» та «принципом задоволення», Фрейд відповідним чином тлумачить і виникнення конфліктних ситуацій між свідомим та несвідомим: психічний апарат не завжди спроможний узгодити діяльність «Воно», яке керується «принципом задоволення», з діяльністю «Я», яка підпорядковується «принципу реальності»; оскільки «принцип задоволення» є провідним у сфері несвідомих потягів, він часто домінує над «принципом реальності», що, у свою чергу, незмінно призводить до внутрішньопсихічних конфліктів. Так, структурно-функціональний аналіз особистості привів Фрейда до визнання трагічності людського існування: складні взаємозв'язки між різними пластами особистості, принципами функціонування психіки людини, потягу одночасно до творення та руйнування, прагнення до продовження життя та відходу в небуття — усе це у фрейдівській інтерпретації людини було підтвердженням тих непримиримих антагоністичних відношень, які начебто існують від моменту народження людини до останніх років її життя між свідомим та несвідомим, розумом та пристрастями.

Драматизм людського існування та його культуротворчої діяльності посилюється у Фрейда тим, що серед несвідомих потягів є вроджена схильність до руйнування та агресії, яка виявляється в «інстинкті смерті», що протистоїть «інстинкту життя». Внутрішній світ людини виявився, отже, ще й ареною боротьби між двома цими потягами. Ерос і Танатос розглядаються як дві наймогутніші сили, які визначають поведінку особистості, супроводжують її культуротворчу та побутову діяльність.

Отже, людина, за Фрейдом, складається з цілої низки протиріч між біологічними потягами та свідомими соціальними нормами, свідомим та несвідомим, інстинктом життя та інстинктом смерті. Але в результаті біологічне несвідоме (за З. Фрейдом) начало виявляється визначальним. Людина — це передусім еротична істота, яка керується несвідомими інстинктами [13; 20].

У пізніших працях Фрейда поняття «сексуальний потяг» замінюється поняттям «лібідо», яке охоплює вже всю сферу любові, зокрема любов батьків, дружбу, загальнолюдську любов тощо [18; 20].

Подальша реконструкція класичного психоаналізу свідчить про ті помилки та методологічно неправильні настанови, які були у Фрейда. Критика Фрейда була здебільшого направлена на

біологізаторські тенденції його концепції — неофрейдисти намагалися соціологізувати його вчення [14].

Отже, З. Фрейд у своїй психоаналітичній теорії стверджував, що визначальна роль у суспільній культуротворчій діяльності та побутовій поведінці людини належить біологічному несвідомому, інстинкту життя й інстинкту смерті. І в основі всього цього З. Фрейд ставить сексуальну етимологію. Незважаючи на всю свою талановитість і глибину своїх тверджень, З. Фрейд не уник певних недоліків й дискусійності своїх теоретичних узагальнень, на що й указували його учні й послідовники.

Список літератури

1. Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності : зб. наук. пр. / Київ. держ. лінгв. ун-т ; відп. ред.: М. М. Бровко, О. Г. Шутов. — К., 2000. — 272 с.
2. Аристотель. Сочинения. В 4 т. Т. 4. Никомахова этика; Большая этика. Политика. Поэтика. — М. : Мысль, 1983. — 832 с.
3. Белик А. А. Культурология. Антропологические теории культур / А. А. Белик. — М. : Рос. гос. гуманит. ун-т, 1999. — 239 с.
4. Буржуазная философия XX века / под ред. Л. Н. Митрохина, Т. И. Ойзерман, Л. Н. Шершенко. — М. : Политиздат, 1974. — 335 с.
5. Буржуазная философская антропология XX века : сб. ст. / отв. ред. Б. Т. Григорян. — М. : Наука, 1986. — 294 с.
6. Вечные философские проблемы. — Новосибирск : Наука, Сиб. отд. ние, 1991. — 208 с.
7. Григорьян Б. Т. Человек. Его положение и призвание в современном мире / Б. Т. Григорьян. — М. : Мысль, 1986. — 222 с. — (Человечество на рубеже XXI в.).
8. Губман Б. Л. Западная философия культуры XX века / Б. Л. Губман. — Тверь : ЛЕАН, 1997. — 287 с.
9. Исторический материализм как социально-философская теория / под ред. В. И. Разина. — М. : Высш. шк., 1982. — 364 с.
10. Луков В. А. Зигмунд Фрейд : хроника-хрестоматия : учеб. пособие для студентов пед. вузов / В. А. Луков, В. А. Луков. — М. : Флинта : Моск. психол.-соц. ин-т, 1999. — 416 с. — (Библиотека психолога).
11. Онтологічні проблеми культури : зб. наук. пр. / відп. ред. Є. К. Бистрицький. — К. : Наук. думка, 1994. — 219 с.
12. Реконструкція світоглядних парадигм (нові тенденції в західній філософії) / НАН України, Ін-т філософії ; В. В. Лях [та ін.]. — К. : Наук. думка, 1995. — 190 с.
13. Руткевич А. М. От Фрейда к Хайдеггеру : крит. очерк экзистенц. псих. анализа / А. М. Руткевич. — М. : Политиздат, 1985. — 176 с. — (Социальный прогресс и буржуазная философия).
14. Современная философия : словарь и хрестоматия / авт.-сост. Л. В. Жаров ; отв. ред. В. П. Кохановский. — Ростов н/Д : Феникс, 1995. — 511 с.
15. Философия истории : антология : учеб. пособие для студентов гуманитар. вузов / сост., ред. Ю. А. Кимелев. — М. : Аспект Пресс, 1995. — 351 с.

16. Фрейд З. Основные психологические теории в психоанализе : очерк истории психоанализа / З. Фрейд. — СПб. : Алатейя, 1999. — 251 с.
17. Фрейд З. Das «Ich» und das «Es» / З. Фрейд. — Тбилиси : Мерани, 1991.
18. Фрейд З. Психология бессознательного : сб. произведений : пер. с нем. / науч. ред. М. Г. Ярошевский. — М. : Просвещение, 1989. — 477 с.
19. Фрейд З. Психопатология обыденной жизни : пер. с нем. — 4-е изд. — М. : Совр. пробл., 1926. — 256 с.
20. Фрейд З. Тотем и табу / сост., авт. предисл. П. С. Гуревич. — М. : Олимп, 1997. — 446 с. — (Классики зарубежная психологии).
21. Цвейг С. Казанова ; Фридрих Ницше ; Зигмунд Фрейд : пер. с нем. — М. : Интерпракс, 1990. — 256 с.

Надійшла до редколегії 15.02.2012 р.